

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЛЬОВА ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА

Гриф
Прим. № _____
УДК 37.015.3:316.77

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ
19.00.07. – Педагогічна та вікова психологія**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О.А. Ковальова**

Науковий керівник Турбан Вікторія Вікторівна, доктор. психол. н., проф.

Переяслав-Хмельницький – 2018

АНОТАЦІЯ

Ковальова О. А. Психологічні особливості розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Інститут обдарованої дитини НАПН України, Київ, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Переяслав-Хмельницький, 2018.

Зміст анотації

Дослідження присвячено теоретичному й емпіричному вивченню важливої проблеми, пов'язаної з необхідністю усувати суперечності між новими запитами соціуму, які пред'являються до особистості й компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти (далі ЗЗСО), і фактичним рівнем їх соціально-комунікативної компетентності (далі СКК) як основи продуктивних взаємин.

Результати вивчення теорій вітчизняних і зарубіжних науковців дали змогу резюмувати, що основними структурними компонентами будь-якої компетентності є такі складові: засвоєні знання, вміння та навички, які стосуються діяльнісного боку компетентності; особистісні здібності та якості, мотиваційні й цільові спонукання, а також ціннісні орієнтації – особистісного забезпечення компетентності.

Ґрунтуючись на аналізі попередніх наукових досліджень, методологічних і концептуальних наукових підходах, визначено поняття «розвиток соціально-комунікативної компетентності особистості вчителя» як поступальний процес генези здатностей встановлювати міжособистісні взаємини, відносини з собою, з представниками різних структур суспільства, а також розвитку мовленнєвих комунікативних здібностей. Перетворення відбувається завдяки появі нових і росту вихідних діяльнісних та особистісних компонентів компетентності в їх взаємовпливі, перебудові зв'язків між ними й появі більш ефективних структур,

які забезпечують удосконалення соціально-комунікативної реалізації вчителя. Процес свідомого розвитку СКК починається з усвідомлення власної некомпетентності, проходить усвідомлене набуття ознак нової здатності шляхом спроб, експериментування й закріплення нових моделей поведінки та досягає якісно нового рівня виконання соціально-комунікативної діяльності через автоматичне володіння набутими властивостями.

На основі узагальнення теоретичних положень досліджуваної проблеми, створена структурно-змістова модель розвитку СКК вчителя, яка презентує інтегральну якість його особистості в єдності двох взаємозумовлених структур – соціальної та комунікативної субкомпетентностей. У структурі розвитку соціальної субкомпетентності виділено такі складники: а) відносини з самим собою, які визначають здатність особистості вчителя розуміти себе та управляти собою; б) відносини з суспільством, які визначають здатність вчителя розуміти й виконувати вимоги оточення або суспільства, в якому реалізується його професійна діяльність і компетентність; в) міжособистісні відносини, які визначають здатність до міжособистісної взаємодії з іншими людьми. До складових частин структури розвитку комунікативної субкомпетентності віднесено: комунікацію рівня слухання, що розглядається як здатність ефективно сприймати повідомлення, а також комунікацію рівня говоріння, що тлумачиться як здатність ефективно передавати повідомлення.

Також виокремлено й обґрунтовано критерії розвитку СКК: соціальний та комунікативний. За *соціальним* критерієм визначено такі показники: 1) «відносини з самим собою», що визначається через процеси «самоусвідомлення», «саморегуляцію» та «самооцінку»; 2) «відносини з суспільством», що визначається через процеси «дотримання соціальних вимог», «виконання соціальних ролей», «соціальна активність»; 3) міжособистісні відносини, що визначається через процеси «встановлення та підтримування взаємин», «управління конфліктами», «співпраця». За *комунікативним* критерієм виокремлено такі показники: 1) «комунікація рівня слухання», що визначається

через процеси «сприймання інформації», «сприймання емоцій, почуттів і ставлення», «розуміння потреб та цінностей» і 2) «комунікація рівня говоріння», що визначається через процеси «передавання інформації», «передавання емоцій, почуттів і ставлення», «психологічний вплив». Виокремлені критерії сприяли створенню авторської психодіагностичної методики «Самооцінка соціально-комунікативної компетентності особистості», яка в пілотажному дослідженні була перевірена на надійність, валідність і стандартизована, а також розробці комплексу експериментальних методик, що дало змогу вивчити стан, рівні й особливості актуального розвитку СКК вчителів.

Емпірично виявлено недостатню розвиненість таких параметрів, властивих для більшості вчителів: а) нижчий від середнього рівень розвитку здатності здійснювати психологічний вплив та управляти конфліктами; б) наявність «перешкод» у встановленні емоційних контактів; в) середній і низький рівні емпатії; г) надмірно високорозвинені вольові якості; г) переважання конкретного мислення, критичності й консервативності в прийнятті нового; д) недостатньо розвинені організаційні схильності та соціальна активність; е) тенденція до фрустраційної поведінки в третини вчителів, є) а також незадоволення потреби у визнанні й самовираженні, реалізації себе та своїх здібностей. Також зафіксовано різнорівневий стан розвитку СКК вчителів (низький, середній і високий) та надана якісна характеристика кожному встановленому рівню.

Теоретично обґрунтована програма перспективного розвитку й поглиблення СКК містила модулі, створені на основі структурно-змістової моделі становлення СКК, була орієнтована на зону найближчого розвитку та спрямована на формування кожної складової субкомпетентності та її здатностей. При її розробці були враховані вихідний стан і проблемні зони розвитку СКК та підібрані різноманітні форми й способи, які відповідали її цілям і завданням. Учителі добровільно приймали участь у тренінгу та були вмотивовані на удосконалення своїх соціально-комунікативних здатностей, поставивши собі індивідуальні цілі розвитку. Ефективність створеної розвивальної програми доведено тим, що

поліпшені результати за всіма виокремленими показниками соціально-комунікативної компетентності на статистично значущих рівнях, тоді як у контрольній групі за всіма досліджуваними показниками СКК статистично значущих відмінностей не встановлено.

Основними результатами дослідження стало виявлення психологічних особливостей розвитку соціально-комунікативної компетентності, що полягають у наступному, зокрема: 1. У підгрупі з низьким рівнем розвитку СКК половина членів підгрупи після формувального впливу набули ознак середнього рівня, розвинувши соціальні субкомпетентності, а друга половина реципієнтів – ознак високого рівня розвитку СКК, засвідчивши якісний ріст як соціальних, так і комунікативних субкомпетентностей. 2. У експериментальній групі з середнім рівнем розвитку СКК більша частина учасників набула ознак високого рівня, а менша – залишилася на тому ж рівні, показавши тільки тенденцію до росту. 3. Загалом, більшість учителів склали групу з високим рівнем розвитку СКК, менше половини – з середнім рівнем, а вчителів з низьким рівнем розвитку не виявлено. 4. Соціальні субкомпетентності розвинуті в учасників експерименту повною мірою й краще за комунікативні, а саме: відносини з самим собою (самоусвідомлення, самооцінка, саморегуляція), з суспільством (соціальна активність, дотримання соціальних вимог і виконання соціальних ролей) та міжособистісні (встановлення й підтримування відносин, управління конфліктами та співпраця). 5. Істотно удосконалено здатності: соціальної рефлексії, рольової компетентності, соціальних навичок й опрацювання інформації, загальної вольової регуляції.

6. Комунікативна субкомпетентність суттєво розвинулася за рахунок удосконалення здатностей якісно сприймати інформацію, розуміти потреби, поважати цінності й погляди та психологічно впливати. Натомість, окремі її якості, як то: здатності сприймати й виражати емоції, почуття, ставлення, а також передавати інформацію, не зазнали змін на статистично значущому рівні і тим вплинули на менші показники розвитку комунікації рівнів слухання й говоріння

та їх інтегральної комунікативної субкомпетентності. Відмінності в емоційній сфері проявилися у розвитку ефективності встановлення емоційних контактів за рахунок суттєвого зменшення «перешкод». Натомість, рівень емпатійних тенденцій істотно не змінився. Комунікативні схильності, на відміну від організаційних, значущо зросли, а мовленнєві здатності не покращилися і вимагають окремого психолінгвістичного впливу.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

– *розроблено нові положення*: 1) онтогенез СКК вчителя – це еволюційний процес поступального набуття ним якісних змін у розвитку психічних властивостей, які забезпечують його особистості здатність досягати партнерських відносин з усіма суб'єктами освітнього процесу, враховуючи потреби, цінності й цілі всіх учасників взаємодії в рамках суспільно прийнятної поведінки й ефективної комунікації; 2) розвиток субкомпетентностей СКК вчителя ЗЗСО зумовлений специфікою його професійної діяльності та залежить від профілю його навчальної дисципліни (галузі знань) й освітнього ступеня (початкова чи основна школа), він суттєво не залежить від віку педагога та профілю його освітнього закладу (загальноосвітня школа, гімназія чи ліцей); 3) властивістю генезу субкомпетентностей СКК вчителів ЗЗСО є їх спроможність зазнавати значущих змін під психодидактичним впливом; 4) динаміка розвитку соціальних субкомпетентностей СКК вчителів ЗЗСО випереджає динаміку удосконалення комунікативних субкомпетентностей, що зумовлено труднощами набуття професійного педагогічного комунікативно-мовленнєвого досвіду й професійної мовної компетенції; 5) генезис СКК вчителя ЗЗСО відбувається інтенсивніше, якщо він має високий рівень актуального розвитку субкомпетентності «Відносини з самим собою»;

– *вперше*: сформульовано поняття розвитку СКК вчителя, виявлено структурні компоненти та побудовано структурно-змістову модель розвитку СКК його особистості, обґрунтовано критерії й показники розвитку СКК вчителя, встановлено психологічні особливості розвитку СКК вчителів закладів ЗЗСО;

– *вдосконалено*: якісні характеристики соціальної та комунікативної компетентності шляхом змістового уточнення їх психологічних компонентів, а також діагностичні підходи щодо виявлення розвитку СКК вчителів;

– *дістало подальшого розвитку*: зміст сприяння становленню СКК вчителів шляхом розробки програми її розвитку; методи і форми цілеспрямованого формування СКК вчителів.

Розкрито практичне значення результатів дослідження, яке визначається тим, що: *виокремлено* критерії й показники вивчення стану та рівнів розвитку СКК; *розроблено* авторську діагностичну методику «Самооцінка соціально-комунікативної компетентності особистості»; *створено* комплекс методик діагностики СКК; *розкриті* якісні характеристики рівнів розвитку СКК вчителів; *створено та апробовано* в системі післядипломної освіти розвивальну програму для вчителів закладів загальної середньої освіти «Соціально-комунікативна компетентність вчителя».

Результати дослідження можуть використовуватися в різних типах закладів загальної середньої освіти для психологічної діагностики та супроводу розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів у психологічній практиці, освітньому процесі вищих навчальних закладів і закладів післядипломної освіти.

Ключові слова: компетентність, соціально-комунікативна компетентність, розвиток соціально-комунікативної компетентності, вчителі закладів загальної середньої освіти, структурно-змістова модель розвитку соціально-комунікативної компетентності, критерії та показники розвитку соціально-комунікативної компетентності, психологічні особливості розвитку соціально-комунікативної компетентності.

Список публікацій здобувача. *Основні теоретичні положення і висновки дослідження відображено в наукових публікаціях:*

1. Ковальова О.А. Компетентнісний підхід як парадигма сучасної освіти. Основні поняття і категорії компетентнісного підходу/ «Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації»: матеріали методологічного

семінару, Частина I, 3 квітня 2014 року, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014.– С. 196 - 202.

2. Ковальова О.А. Модель соціально-комунікативної компетентності / Освіта та розвиток обдарованої особистості № 11 (30) /11/2014, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. – С. 27-33.

3. Ковальова О.А. Обґрунтування структури та змісту соціально-комунікативної компетентності / Scientific Journal «ScienceRise», Педагогічна освіта. – 2015.– №11/5(16). – С. 12-18.

4. Ковалёва О. А. Состояние проблемы определения, оценки и становления социально-коммуникативной компетентности личности // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. – 2017. – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bulletinpp.esrae.ru/220-1138>

5. Ковальова О.А. Соціально-комунікативна компетентність вчителя: навчальна програма для підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти / Оксана Анатоліївна Ковальова. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2017. – 20 с.

6. Ковалёва О.А. Теоретико-методологические основы программы развития социально-коммуникативной компетентности учителей // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. – 2017. – № 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bulletinpp.esrae.ru/219-1135>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Ковальова О.А. Психометрична перевірка авторської методики самооцінки розвитку соціально-комунікативної компетентності особистості// О.А. Ковальова // Humanitarium/ ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.); Ніжин (Чернігів. обл.): Лисенко М.М., 2017. – Том. 39, Вип.1: Психологія. – 155 с. – С. 91-100.

2. Ковальова О.А. Результати апробування авторської методики «Оцінювання рівня сформованості соціально-комунікативної компетентності» в

рамках пілотажного дослідження// Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць / В.М. Мадзігон (гол. Ред.) та ін. – К.: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2016. – Вип. 1 (16). – С. 134., С.112-116.

3. Ковальова О.А. Тренінг «Ефективна комунікація у роботі вчителя» // Освіта та розвиток обдарованої особистості. –2017. – №9 (64) /09/, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2017. – С. 37-40.

4. Ковальова О.А. Експериментальна перевірка сформованості соціально-комунікативної компетентності вчителів / Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції, 5-6 жовтня 2017 року, м. Херсон. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 168 с. – С. 56-58.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Ковальова О.А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці / Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2015. – № 10 (41) /10/, м. Київ. – К.: Інститут обдарованої дитини, 2015. – С.10-14.

2. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи: посібник / Н. В. Лук'янчук, Н. А. Климова, О. А. Ковальова, Ю. Ю. Савченко та ін.; за заг. ред. Н. В. Лук'янчук і Н. А. Климової. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 132 с., розділи 2.3., 3.3.

SUMMARY

Kovaliova O. A. Psychological peculiarities of social and communicative competence development of teachers. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for obtaining the degree of a candidate of psychological sciences in specialty 19.00.07 – “Pedagogical and age psychology”. - Institute of a Gifted Child of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, HSEE “Pereyaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda”,

Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2018.

Annotation content

The research is devoted to the theoretical and empirical study of the important applied problem related to the need to eliminate the contradictions between the new demands of society, which are presented to the personality and competence of teachers, and the actual level of their social and communicative competency (hereinafter SCC) as the basis of productive relationships.

The results of study of the theories of national and foreign scholars have made it possible to summarize that the main structural components of any competence are the following: acquired knowledge, skills and abilities; personal aptitudes and qualities; motivational and target incentives, as well as value orientations. The acquired knowledge, skills and abilities are related to the activity side of the competence, and personal and business qualities, motivational and target settings, value orientations - personal competence providing.

Based on the analysis of previous scientific researches, methodological and conceptual scientific approaches, the notion “development of social and communicative competence of the teacher’s personality” is defined as a progressive process of improving the ability to establish the interpersonal relationships, relationships with himself, representatives of various structures of society, as well as the genesis of speech communicative abilities. The transformation is due to the emergence of new and growth of the initial activity and personal components of a competence in their interactions, restructuring of relationships between them and the emergence of more effective structures that ensure the improvement of social and communicative realization of a teacher. The process of conscious development of the SCC begins with the awareness of the own incompetence, there is a conscious acquisition of signs of the new ability through attempts, experimentation and consolidation of new behavior patterns and it reaches a qualitatively new level of performance in social and communicative activity through the automatic possession of the acquired properties.

On the basis of generalization of the theoretical positions of the problem under

study, it has been created a structural-content model of the development of teacher's SCC, which presents the integral quality of his personality in the unity of two interconnected structures - social and communicative subcompetences. In the structure of social subcompetence development, the following constituents are distinguished: a) relationships with himself, which determine the ability of the teacher's personality to understand and manage himself; b) relations with society, which determine the teacher's ability to understand and fulfill the requirements of the environment or society in which his professional activity and competence are realized; c) interpersonal relationships that determine the ability to interpersonal interaction with other people. Componential structure of the development of communicative subcompetence include: communication on the level of listening, which is considered as the ability to perceive the message effectively, as well as the communication on the level of speaking, which is interpreted as the ability to transmit effectively the messages.

Also, we singled out and grounded the criteria for the development of the SCC: social and communicative. According to the social criterion, the following indicators are distinguished: 1) "relations with himself", which is determined through the processes of "self-awareness", "self-regulation" and "self-assessment" 2) "relations with society", which is defined through the processes of "compliance with social requirements", "implementation of social roles", "social activity"; 3) interpersonal relationships, defined through the processes of "establishing and maintaining of relationships", "conflict management", "cooperation". According to the communicative criterion, the following indicators are distinguished: 1) "communication on the level of listening", which is determined through the processes of "perception of information", "perception of emotions, feelings and attitudes", "understanding of needs and values", and 2) "communication on the level of speaking", which is determined through the processes of "transfer of information", "transfer of emotions, feelings and attitudes", "psychological influence". The distinguished criteria contributed to the creation of the author's psychodiagnostic method "Self-assessment of social and communicative competence of the individual", which in the flight study was tested for reliability,

validity and standardization, as well as the development of a set of experimental techniques that made it possible to study the state, levels and features of the actual development of teachers' SCC.

Empirically, the insufficient development of such parameters which are typical for most of the teachers is revealed: a) lower than the average level of development of the ability to make a psychological influence and to manage the conflicts; b) the presence of "obstacles" in establishing of the emotional contacts that lead to difficulties in relationships; c) the average and low levels of empathy, which can lead to the indifference in attitudes to the students and their difficulties; d) the excessively advanced volitional qualities that can restrict spontaneity and lead to the increased internal tension, concern and fatigue, be the determinants of disadaptive features and behavior patterns; e) the predominance of specific thinking, criticality and conservatism in the adoption of a new one; e) the organizational inclination and social activity are not sufficiently developed, which does not promote the initiative activity in the extracurricular life of school; f) the tendency towards the frustration behavior in one third of teachers that can disrupt them and lead to depression, as well as dissatisfaction with the need for recognition and self-expression, the realization of himself and the own abilities. There was also fixed a different level of the development of teachers' SCC (low, medium and high) and given a qualitative characteristic for each established level.

The theoretically grounded program of a long-term development and improvement of the SCC contained modules, created on the basis of the structural-content model of its genesis, focused on the area of the immediate development and aimed at the formation of each component of the subcompetence and its abilities. In its development, the initial status and problem areas of the SCC development were taken into account and a variety of forms and methods were selected that were consistent with its goals and objectives. Teachers volunteered to participate in the training and were motivated to improve their social and communicative skills, setting themselves the individual goals of development. The effectiveness of the created development program has been proved by the fact that the improved results for all the distinguished indicators

of social and communicative competence at statistically significant levels, while in the control group, for all the studied indicators of social and communicative competence, no statistically significant differences were established.

The main results of the study were the discovery of psychological peculiarities of the development of social and communicative competence, consisting in the following, in particular: 1. In a subgroup with a low level of the SCC, half of the recipients after the formative influence acquired the characteristics of the middle level by developing the social subcompetences, and the second half of the members of a subgroup – signs of the high level of the SCC development, by demonstrating the qualitative growth of both social and communicative subcompetences. 2. In the experimental group with an average level of the SCC development, most of the participants acquired high levels, while the smaller part - remained at the same level, by showing only a tendency for a growth. 3. In general, most of the teachers formed a group with a high level of the SCC development, less than a half - with an average level, and teachers with a low level of development were not found. 4. Social subcompetences are developed in the participants of the experiment in full and better than communicative ones, namely: the relationship with himself (self-awareness, self-assessment, self-regulation), with society (social activity, observance of social requirements and fulfillment of social roles) and interpersonal ones (establishment and maintenance of relationships, conflict management and cooperation). 5. Significantly are improved the abilities: social reflection, role competence, social skills and information processing, general volitional regulation. 6. The communicative subcompetence has significantly evolved by improving the ability to perceive information in a qualitative way, to understand needs, to respect values and attitudes at the expense of psychological influence. 7. Instead, the individual qualities of the communicative subcompetence, such as: the ability to perceive and express emotions, feelings, attitudes, and to transmit the information, have not undergone a change at a statistically significant level, and have therefore affected the lower indicators of communication development levels of listening and speaking and their integral communicative subcompetence 8. Differences in the emotional sphere

manifested in the development of the effectiveness of emotional contacts establishment due to a significant reduction of the “obstacles”. 9. Instead, the level of the empathy tendencies did not change significantly. 10. Communicative inclinations, in contrast to organizational ones, have significantly increased, and speech abilities have not improved and require a separate psycholinguistic influence.

The scientific novelty of the obtained research results is the following:

- new provisions were developed: 1) the ontogenesis of the SCC of a teacher is an evolutionary process of the progressive acquisition of qualitative changes in the development of mental properties which provide his personality with the ability to achieve partnerships with all subjects of the educational process, in consideration of the needs, values and goals of all the participants in the interaction within the framework of socially acceptable behavior and effective communication; 2) the development of subcompetencies of the SCC of the IGSE teacher is due to the specifics of his professional activity and depends on the profile of his academic discipline (field of knowledge) and the educational degree (primary or basic school), it does not significantly depend on the teacher’s age and the profile of his educational institution (general secondary school, gymnasium or lyceum); 3) the property of the genesis of subcomponents of the SCC of the IGSE teachers is their ability to undergo significant changes under the psycho-diagnostic influence; 4) the dynamics of the development of social subcompetencies of the SCC of IGSE teachers is ahead of the dynamics of communicative subcompetence improvement, which is caused by the difficulties in gaining a professional pedagogical communication and speech experience and professional language competence; 5) the genesis of the SCC of the IGSE teacher is more intensive if he has a high level of actual development of the subcompetence “Relationship with himself”;

- for the first time: the concept of the development of social and communicative competence of a teacher is formulated, structural components are revealed and structural-content model of the development of the SCC of his personality is constructed; the criteria and indicators of the development of the SCC of a teacher are

substantiated; psychological peculiarities of the development of the SCC of a teacher of the institutions of general secondary education are established;

- are improved: the qualitative characteristics of social and communicative competence by a profound refinement of their psychological components, as well as diagnostic approaches to the identification of the development of teachers' SCC;

- got further development: the content of the promotion for a formation of social and communicative competence of teachers by working out the program for its development; methods and forms of purposeful formation of the teachers' SCC.

The practical significance of the research results is revealed. It is determined by the fact that: the criteria and indicators for studying the condition and levels of the SCC development are identified; the author's diagnostic method "Self-assessment of social and communicative competence of personality" was developed; a complex of techniques for diagnosing the SCC was created; the qualitative characteristics of the levels of teachers' SCC development are revealed; the developing program "Social and communicative competence of a teacher" for teachers of the institutions of general secondary education was created and tested in the system of postgraduate education.

The results of the research can be used in various types of institutions of general secondary education for psychological diagnosing and support for the development of social and communicative competence of teachers in psychological practice, educational process of the higher educational institutions and institutions of postgraduate education.

Key words: competence, social and communicative competence, development of social and communicative competence, teachers of the institutions of general secondary education, structural and content model of the development of social and communicative competence, criteria and indicators of social and communicative competence development, psychological peculiarities of social and communicative competence development.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади проблеми соціально-комунікативної компетентності вчителів	
1.1. Стан наукового та практичного досвіду реалізації компетентнісного підходу як нової парадигми сучасної освіти.....	25
1.2. Міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми визначення та структури соціально-комунікативної компетентності особистості.....	38
1.3. Теоретичне обґрунтування структурно-змістової моделі розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів закладу загальної середньої освіти	50
Висновки до першого розділу	59
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	
2.1. Психодіагностичні та організаційні засади експериментального дослідження соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	63
2.2. Аналіз результатів виявлення стану соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	84
2.3. Психологічні особливості актуального розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	112
Висновки до другого розділу	129
РОЗДІЛ 3. Психологічний супровід розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	
3.1. Теоретичне обґрунтування програми розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів та організація її реалізації	133
3.2. Структура й зміст програми розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	144
3.3. Психологічні особливості розвитку соціально-комунікативної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти	154
Висновки до третього розділу	171
ВИСНОВКИ	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	178
ДОДАТКИ	194

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М.М. Формування соціально-комунікативної компетенції дітей старшого дошкільного віку в процесі ігрової діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08/ Держ. заклад «Південноукраїнський нац. педагог. ун-т імені К.Д. Ушинського». Одеса, 2016. 274 с.
2. Андерсон Кріс. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів / пер. з англ. Олександри Асташової. 2-ге вид. Київ: Наш формат, 2017. 256 с.
3. Андреева Г. М. Принцип деятельности и исследование общения. Общение и деятельность. На рус. и чеш. яз. Прага: Из-во Карлова ун-та, 1981. С. 13 – 23.
4. Аникина В.Г. Рефлексивный тренинг как средство разрешения конфликтных ситуаций. Культурно-историческая психология, №3. Москва: ФГБОУ ВО Москов. гос. психолого-педагог. ун-т, 2009. С.72 – 80.
5. Базовий компонент дошкільної освіти [Електр. ресурс] / авт. кол-в: Богуш А.М., Бененька Г.В., Богініч О.Л., Гавриш Н.В., Долинна О.П., Ільбченко Т.С., Коваленко О.В., Лисенко Г.М., Машовець М.А., Низковська О.В., Панасюк Т.В., Піроженко Т.О., Пониманська Т.І., Сідельнікова О.Д., Шевчук А.С., Якименко Л.Ю. Київ: Вид. МОН України, 2012. 26 с. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/>
6. Бандура А. Теория социального научения. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
7. Бедлінський О.І. Теоретичні засади аналізу розвитку сприймання людини. Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: зб.наук. праць /за ред. В.О. Моляко. Т 12. Вип. 7. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 344с.
8. Бек Д., Кован К. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке. Москва: Открытый Мир. BestBusinessBooks, 2010. 424 с.
9. Белицкая Г. Э. Социальная компетентность личности. Сознание личности в кризисном обществе. Москва: Изд-во ИП РАН, 1995. С.42 – 57.

10. Бермус А.Г. Теоретическая педагогика: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Изд-во. педагог. ин-та ЮФУ, 2010. 136 с. [Електр. ресурс]. Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5842868/page:31/>

11. Бех І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці. Виховання і культура. 2009. №12 (17,18). С.5 – 7.

12. Бібік Н.В. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 45 – 50.

13. Білан Н.І. Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві: теорія, еволюція, моделі та прикладні аспекти: дис. ... д-ра наук: із соц. комунікації: 27.00.01/ Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка; Інститут журналістики. Київ, 2016. 427 с.

14. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. Москва: «Наука», 1978. 311 с.

15. Бодалев А. А. Человек как объект и субъект познания в процессе общения. Проблемы общения и воспитания. Ч. I. Тарту: Изд-во Тарт. ун-та, 1974, С.68 – 78.

16. Бойчук П.М., Борбич Н.В. Модель формування соціальної компетентності студентів педагогічних коледжів. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2013. №1. С. 35 – 44.

17. Бондар С. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. Біологія і хімія в школі. 2003. № 2. С. 8 –10.

18. Боно, Эдвард де. Серьёзное творческое мышление; пер. с англ. Д.Я. Онацкая. Минск: ООО «Попурри», 2005. 416 с.

19. Бориснёв С. В. Социология коммуникации: учеб. пособ. для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. С. 14.

20. Бояцис Р. Компетентный менеджер. Модель эффективной работы: пер. с англ. Москва: Hippo Publishing Ltd, 2008. 352 с.

21. Варецька О.В. Теоретичні і методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04/ Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2015. 630 с.

22. Васьківська Г. Знання про людину як основа формування соціальної компетентності. Українська література в загальноосвітній школі. 2012. №8. С. 22 – 25.

23. Ващенко Л. Оцінювання рівня сформованості предметних компетентностей з біології учнів основної школи. Біологія і хімія в рідній школі. 2015. № 3, 4 (110). С. 38 – 43.

24. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения. СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. С. 320.

25. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений. Москва: Изд-во МГУ, 1976. 142 с.

26. Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2006. 44 с.

27. Власов П.К. Партнёрское общение. Тренинг. Игры и упражнения. Метод. материалы для ведущего; 2-е изд., испр., доп., перераб. Харьков: Гуманитарный центр, 2014. 172 с.

28. Вятютнев М. Н. Коммуникативная направленность обучения русскому языку в зарубежных школах. Русский язык за рубежом. 1977. № 6. С. 38 – 45.

29. Галян І.М. Ціннісно-сміслова саморегуляція особистості: генези та механізми функціонування: монографія. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені І.Франка, 2016. 402 с.

30. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта [Текст]. Москва: Вильямс, 2007. 512 с.

31. Гез Н. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований. Иностранные языки в школе. 1985. № 2. С. 17 – 24.
32. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. С. 25 – 26.
33. Горностай П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. Киев.: Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.
34. Данченко Г. В. Психологічні детермінанти розвитку комунікативної компетентності менеджера освіти шкільного рівня: дис. канд. психол. наук: 19.00.07/ Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2002. 207 с.
35. Дементьева И., Зубарева Н. Степень социальной ответственности подростков в полной и неполной семье. Воспитание школьников. 2003. №10. С. 13 – 17 .
36. Добротвор О.В. Формування комунікативної компетентності старшокласників засобами організаційно-діяльнiсної гри: дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Інститут педагогiки НАПН України. Київ, 2011. 237 с.
37. Докторович М.О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: дис. канд. пед. наук: 13.00.05/ Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2007. 208 с.
38. Європейський Союз – Україна: освіта дорослих: зб. матеріалів Форуму до Міжнародних днів освіти дорослих в Україні (м. Київ, 4-6 листопада 2014 р.) [колектив авторів]. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М, 2015. 200 с.
39. Єрмакова З.І. Розвиток комунікативної компетентності викладачів професійно-технічних навчальних закладів у післядипломній освіті: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Державний вищий навчальний заклад Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. 336 с.
40. Житєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб. / За ред. Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен. Київ: Богдана, 2003. 520 с.

41. Жирун О.А. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності у майбутніх редакторів у взаємодії з авторами: дис. канд. психол. наук: 19.00.07/ Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2006. 226 с.

42. Завіниченко Н.Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти: дис. кандидата психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2003. 229 с.

43. Закон «Про освіту» від 5.09.2017 р. / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38 – 39, ст. 380.

44. Зарубінська І. Соціально компетентна особистість уміє пояснити причини поведінки людей / Освіта: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик». 2009. №46 – 47 (5377 – 5378). С. 7.

45. Звонников В.И., Челышкова М.Б., Оценка качества подготовки обучающихся в рамках требований ФГОС ВПО: создание фондов оценочных средств для аттестации студентов вузов при реализации компетентностно-ориентированных ООП ВПО нового поколения: Установочные -методические материалы тематического семинарского цикла. Москва: Исследов. центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. 30 с.

46. ЗеерЭ., Э. Сыманюк Компетентностный подход к модернизации профессионального образования. Высшее образование в России. 2005. № 4. С.23 – 30.

47. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. Москва: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 40 с.

48. Зимняя И. А. Компетенция и компетентность в контексте компетентностного подхода в образовании. Иностранные языки в школе. 2012. № 6. С. 6 – 16.

49. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов-нефилологов. Русский язык за рубежом. 1990. № 4. С. 54 – 60.

50. Калмикова Л., Калмиков Г., Харченко Н. Феномени "компетенція" і "компетентність" у психолого-педагогічній науці і вищій педагогічній освіті. На допомогу розробникам ОПП і ОНП: погляд фахівців суміжної спорідненої спеціальності. Початкова школа. 2016. № 12. С. 37 – 41.

51. Касьян В. І. Філософія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: навч. посіб; 5-е вид., випр. і доп. Київ: Знання, 2008. 348 с.

52. Касьянова О.В. Формування комунікативної компетентності молодших підлітків у громадських дитячих об'єднаннях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07/ Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2011. 224 с.

53. Коблянская Е. В. Психологические аспекты социальной компетентности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. СПб., 1995. 210 с.

54. Ковальова О.А. Результати апробування авторської методики «Оцінювання рівня сформованості соціально-комунікативної компетентності» в рамках пілотажного дослідження. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. праць / В.М. Мадзігон (гол. ред.) та ін. Київ: Ін-т обдаров. дитини НАПН України, 2016. Вип. 1 (16). С 134., С.112 – 116.

55. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія і практика: монографія / авт. кол. Н.М. Авшенюк, Т.М. Десятов, Л.М. Дяченко, Н.О. Постригач, Л.П. Пуховська, О.В. Сулима. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.

56. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.

57. Концептуальні засади реформування середньої освіти «Нова українська школа». Проект для обговорення Міністерства освіти та науки України під заг.

ред. Грищенко Михайла. Київ, 2016. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>

58. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: підручник. Київ: Либідь, 1995. 304 с.

59. Корніяка О.М. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців на різних етапах їх професійного становлення. Психолінгвістика: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2011. Вип.8. С. 33 – 45.

60. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури особистості школяра: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07/ Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2007. 481 с.

61. Костенко О. Соціальний натуралізм – світогляд майбутнього. Вісник Національної академії наук України. 2006. № 10. С. 33 – 38. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2006_10_4

62. Кочарова Е.Г. Психологічний аналіз світоглядних установок особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психол. імені Г.С. Костюка Національної АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. XIV, ч. 3. Київ: Гнозис, 2012. 400 с.

63. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. 992 с.

64. Кузьмич Т.О. Формування соціальної компетентності старшокласників засобами слов'янської культури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07/ Уманський держ. педагог. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2014. 22 с.

65. Кун Т. Структура научных революций. Москва: Прогресс, 1977. 300 с.

66. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учебн. для вузов. СПб.: Питер, 2002. 544 с.

67. Куницына В. Н. Социальный интеллект и социальная компетентность / Б. Г. Ананьев и ленинградская школа в развитии современной психологии: тез. докл. науч.-практ. конфер. СПб.: Из-во СПбГУ, 1995. С. 34 – 36.

68. Кузьмина Н.В. Очерки психологи труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности/ Ленинград: Из-во ЛГУ. 1967. 68 с.

69. Лахтадир О.В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ Ін-т психол. ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 259 с.

70. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. Школьные технологии. 2004. № 5. С. 3 –12.

71. Лебединский М. С., Мясищев В. Н. Введение в медицинскую психологию. Ленинград: Медицина, 1966. 78 с.

72. Левченко В. В. Психолого-педагогічні особливості реалізації акмеологічного підходу в освіті дорослих. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. Северодонецьк: Східноукраїн. нац. ун-т ім. Володимира Даля, 2015. №2 (37). С. 226-232.

73. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва: Из-во МГУ, 1972. 575 с.

74. Леонтьев Д.А. Неклассический вектор в современной психологии/ Постнекласическая психология. 2005. №1. С.51-71.

75. Луговий В.І. Проблема понятійно-категоріального апарату педагогічної науки / Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. пр. до 15-річчя НАПН України: у 5 т. Т.1. Теорія та історія педагогіки. - Київ: Педагог. думка, 2007. 359 с.

76. Луговий В.І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс / Вища освіта України. Київ: Гнозис, 2009. № 3 (додаток 1). С. 8 –14.

77. Макаренко С.С. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності учителя: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ Інститут психол. імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2001. 181 с.

78. Мендрух Ю.М. Формування комунікативної компетентності майбутніх бакалаврів з маркетингу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Державний вищий навч. заклад КНЕУ ім. В. Гетьмана. Київ, 2016. 268 с.

79. Методологічні проблеми трансформації комунікативної компетентності психолога в інформаційному суспільстві: монографія / В.В. Андрієвська, Е.І. Драніщева, С.П. Тищенко та ін.; за ред. В.В. Андрієвської. Київ. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 226 с.

80. Мермани Элизабет. Коммуникация и коммуникабельность. Практик. рекоменд. для открытой коммуникации. 2-ое изд., испр. / пер. с нем. Е. И. Высочинава, А. В. Коченгин, Харків: Изд-во Гуманит Центр, 2015. 260 с.

81. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навч. посіб. 4-е вид., доповн. Київ: Гардарики, 2003. 615 с.

82. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр навч. л-ри, 2005. 624 с.

83. Найдьонова Л.М. Групова рефлексія як механізм реконструкції соціальних настановлень: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05/ Ін-т психолог. імені Г.С. Костюка. Київ, 2014. 245 с.

84. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Директор школи. 2005. № 3–4. С. 4 – 8.

85. Олександренко К.В. Психологія розвитку іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців міжнародних відносин: дис. д-ра. ... психол. наук: 19.00.07/ Ін-т психол. ім.Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2014. 532 с.

86. Оліяр М.П. Теоретико-методичні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02/13.00.04/Державний заклад «Південноукраїнський нац. педагог. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2016. 551 с.

87. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2010. 528 с.

88. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005. 448 с.
89. Панкратов В.Н. Саморегуляція психического здоров'я: практ. руководство. Москва: Изд-во ин-та психотерапии, 2001. 352 с.
90. Педагогічна комунікація та ідентичність педагога: монографія / авт. Кол.: Г.О. Балл, В.Л. Зливков, С.О. Копилов, Л.О. Курганська та ін.; за наук. ред. В.Л. Зливкова. Київ: Педагог. думка, 2011. 160 с.
91. Петровская Л.А. Общение – компетентность – тренинг: изб. труды. Москва: Смысл, 2007. 687 с.
92. Платонов Ю.П. Психологические феномены поведения персонала в группах и организациях. В 2-х т.: Т. 1. Спб.: Речь, 2007. 146 с.
93. Пляка Л.В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності у майбутніх провізорів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/ Ін-т психолог. ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ. 2010. 241 с.
94. Пономарёв Я. А. Методологическое введение в психологию. М: Наука, 1983. 205 с.
95. Поздняков, А. В. Педагогические условия формирования социальной зрелости старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук / Курс. гос. пед. ун-т. Курск, 2002. 248 с.
96. Полякова А.С. Проблема восприятия информации личностью в свете современного подхода к её изучению в психологии. Актуальные проблемы психологии: Проблемы психології творчості: зб. наук. праць / за ред. В.О. Моляко. Т. 12. Вип. 4. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 336 с.
97. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та україн. перспективи. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
98. Прашко О.В. Розвиток соціальної компетентності підлітків засобами прекування навчально-виховного процесу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 /ДНВЗ “Університет менеджменту” НАПН України. Київ, 2015. 280 с.

99. «Про затвердження Національної рамки кваліфікації» від 23 листопада 2011р. № 1341. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF/paran12#n12>

100. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.16р. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249613934>

101. Прутка Н.В. Розвиток здібностей сенсорного сприйняття інформації у дітей молодшого шкільного віку. Наук. записки Ін-ту психолог. ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. акад. С.Д. Максименка. Київ: Міленіум, 2007. Вип. 34. 420 с.

102. Прямикова Е. В. Социальная компетентность школьников: смыслы и практики. Социологические исследования. 2009. №7 С. 126 –132.

103. Психологический сайт/ Тест «Установки». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://test-metod.ru/index.php/metodiki-i-testy/1/410>

104. Психологический словарь/ под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского; 2-ое изд., испр. и доп. Москва: Политиздат, 1990. 494 с.

105. Психология личности: словарь-справочник/ под ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: РУТА, 2001. 320 с.

106. Психология самосознания: хрестоматия. Самара: Изд. Дом «БАХРАМ-М», 2007. 672 с.

107. Пушкар Т.М. Формування готовності майбутніх учителів філологічних спеціальностей до міжособистісної взаємодії засобами комунікативних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Житомирський державний ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2016. 262 с.

108. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва: Когито-Центр, 2002. 395 с.

109. Райгородский Д.Я. (ред.-состав.). Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебн. пособ. Самара: Изд.дом «БАХРАМ-М», 2002. 672 с.

110. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_975

111. Робер М.-А., Тильман Ф. Психология индивида и группы: пер. с фр.; предисл. А.В. Толстых. Москва: Прогресс, 1988. 256 с.

112. Родиков А.С. Понятие об осознанной и неосознанной компетентности руководителя в европейских образовательных моделях. Известия Российск. гос. педагог. ун-а им. А.И. Герцена, 2010. № 125. С. 217 – 226.

113. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи: посіб. / Н. В. Лук'янчук, Н. А. Климова, О. А. Ковальова, Ю. Ю. Савченко та ін.; за заг. ред. Н. В. Лук'янчук і Н. А. Климової. Київ: Ін-т обдаров. дитини, 2014. 132 с.

114. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості: монографія/ за ред. Н.В. Чепелевої. Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013. 276 с.

115. Ромек В. Г. Уверенность в себе: этический аспект. Журнал практического психолога. 1999. № 9. С. 10.

116. Рубин К. Х., Роуз-Крэснор Л. Решение межличностной проблемы и социальная компетентность в поведении детей. Межличностное общение / сост. и общ. ред. Н. В. Казариновой, В. М. Погольши. СПб.: Питер, 2001. С. 396 – 450.

117. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти. Рідна школа. 2011. № 8-9. С. 4 – 8.

118. Селевко Г. Компетентности и их классификация. Народное образование. 2004. №4. С.138 – 143.

119. Семенова А.В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко М.О., 2016. 436 с.

120. Скрипник М. І. Практична андрагогіка: особливості навчання дорослих. Наукові записки КУТЕП. 2016. № 2. С.160 – 174.

121. Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / под. ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. Москва: Ин-т психолог. РАН, 2004. 392 с.

122. Спенсер Лайм М., Спенсер Сайн М. Компетенции на работе. Модели максимальной эффективности работы; пер. с англ. Москва: НИРРО, 2005. 384 с.

123. Столяр З.В. Формування комунікативної компетентності студентів філологічних спеціальностей у процесі вивчення синтаксису: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/ Нац. ун-т «Острозька академія». Острог, 2015. 236 с.

124. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Киев: Рад. шк., 1974. 288 с.

125. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 216 с.

126. Тимофеева М.П. Психологічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутнього сімейного лікаря: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07/ Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2008. 202 с.

127. Толковый словарь русского языка в 4 т.: Т.1. / Под ред. Д.Н. Ушакова. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1935. 1567 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp>

128. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание. Дух. Психология. Терапия. Москва: ООО Из-во АСТ, 2004. 404 с.

129. Універсал-онлайн: сервіс управління освітнім процесом. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://universal-online.com.ua/>

130. Філіп Лерш. Структура особи: наук. вид. Київ: Пульсари, 2014. 558 с.

131. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса; пер. с англ., под ред. и с предисл. В. А. Звегинцева. Москва: Изд-во Москов. ун-а, 1972. 259 с.

132. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Народное образование. 2003. № 2. С. 58 – 64.

133. Хэдфилд Сью, Хэссон Джилл. Обрести уверенность в себе. Что означает быть ассертивным. Москва: Претекст, 2011. 238 с.

134. Цзя Яочен. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців з графічного дизайну у професійній підготовці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Нац. педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 224 с.

135. Цимбалюк І. М. Підвищення професійної кваліфікації: психологія педагогічної праці. Наук.-метод. посіб. для підготовки і підвищення кваліфік. педагог. кадрів. Київ: Вид. дім «Професіонал», 2004. 150 с.

136. Чеснокова О.Б., Субботский Е.В, Мартирсова Ю.В. Методы диагностики развития социального интеллекта в детском возрасте. Психологическая диагностика. 2008. №3. С. 52 – 80.

137. Чудакова В. П. Дослідження «вольового самоконтролю / вольової саморегуляції» – показника сформованості психологічної готовності до інноваційної діяльності й конкурентоздатності особистості: діагностично-інтерпретаційний компонент. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. №1. (44). С. 39 – 47.

138. Шабатура Л. Н. Становление социальной компетентности личности в процессе гуманизации профессионального образования: автореф. дис. ... канд. филос. наук. Омск, 1997. 25 с.

139. Шадриков В.Д. Введение в психологию: эмоции и чувства. Москва: Логос, 2002. 156 с.

140. Шахрай В.М. Теоретико-методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05/ 13.00.07/ Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2016. 540 с.

141. Шумилова Е.А. Формирование социально-коммуникативной компетентности будущих педагогов профессионального обучения в системе высшего образования: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08/ ГОУ ВПО Челябинский гос. педагог. ин-т. Челябинск, 2011. 391 с.

142. Ясюкова Л. А., Белавина О. В. Социальный интеллект детей и подростков. Москва: Ин-т психолог. РАН, 2017. 181 с.

143. Bachman L. Fundamental considerations in language testing. Oxford: Oxford University Press, 1990. 408 p.

144. Canale, M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing / M. Canale, M. Swaine // Applied Linguistics. 1980. № 1. P. 47 – 54.

145. Jean A. King A professional grounding and history of the development and formal use of evaluator competencies // The Canadian Journal of Program Evaluation. 2014. Vol. 28 No. 3 Pages 1 – 28

146. Martin M. Broadwell Teaching For Learning (XVI.)// The Gospel Guardian. Hollywood Drive, Decatur, Georgia, February 20, 1969. N. 41, P. 1-3a. [Электрон. ресурс]. – режим доступа: http://www.wordsfitlyspoken.org/gospel_guardian/v20/v20n41p1-3a.html

147. McClelland D.C. Testing for Competence Rather Than for «Intelligence» // Am. Psychol. 1973. Vol. 28. Jan. P. 1 – 14.

148. Savignon, S.J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice / Sandra J. Savignon. 2nd ed. New York: McGraw-Hill, 1997. 272 p.

149. Silvera D.H., Martinussen M., & Dahl. T. I. (2001). The Tromsø Social Intelligence Scale, a self-report measure of social intelligence. Scandinavian Journal of Psychology, 42, 313 – 319.

150. Schon Donald A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think In Action. // Basic Books, 2008. 352 p.

151. Taylor G. J., Parker J. D., Bagby R. M. Emotional intelligence and emotional brain : Points of convergence and implications for psychoanalysis // Journal of the American Academy of Psychoanalysis. 1999. No27. P. 339 – 354.

152. Van Ek J. A., Trim J. L. M. Waystage 1990: Council of Europe Conseil de L'Europe. Cambridge University Press, 1999. 120 p.

153. White R.W. Motivation Reconsidered: the Concept of Competence // Psychol. Rev. 1959. Vol. 66, N 5. P. 297 – 332.

154. Woodruffe C. Competent by any other name / C. Woodruffe // Presental Management. 1991. September. 30 – 33.

**Ознайомитися текстом дисертації ви можете за посиланням
https://phdpu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Diss_Kovaliova.pdf**